गोतमो राहूगणः। सोमः। त्रिष्टुप्, ५-१६ गायत्री, १७ उष्णिक्

त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा त्वं रजिष्ठमनु नेषि पन्थाम्।

तव प्रणीती पितरो न इन्दो देवेषु रत्नमभजन्त धीराः॥ १.०९१.०१

सोम- रसाधिदैवत। जीवने यो धार्मिको रसोस्ति स सोमः। परमार्थतयाध्यात्मिकरसः सोमः। त्वम्। मनीषा- मनीषया। प्र- प्रकर्षेण। चिकितः- अनुभूतः। कित ज्ञाने। त्वम्। रजिष्टम्- ऋजुम्। पन्थाम्- मार्गम्। अनु नेषि- अनुक्रमेण प्रापयसि। तव- ते। प्रणीती- प्रकर्षनीत्या। इन्दो- स्यन्दनशील। धीराः- धारणासंपन्नाः। नः- अस्माकम्। पितरः- पूर्वजा गुरवः। देवेषु- द्योतनशक्तिषु। रत्नम्- रमणीयसंपदम्। अभजन्त- असेवन्त॥१॥

त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूस्त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः।

त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा द्युम्नेभिर्द्युम्न्यभवो नृचक्षाः॥ १.०९१.०२

त्वम्। सोम। क्रतुभिः- साधुजनहितसङ्कल्पैः। सुक्रतुः- शोभनप्रज्ञावान्। भूः- भवसि। त्वम्। विश्ववेदाः- सर्वज्ञानसंपन्नः। दक्षैः- बलैः। सुदक्षः- शोभनसामर्थ्यसम्पन्नः। त्वम्। महित्वा- माहात्म्येन। वृषत्वेभिः- वर्षकशक्तिभिः। वृषा- वर्षकः। नृचक्षाः- नृणां दर्शनभूतो विद्याभूतः। द्युम्नेभिः- द्युतिभिः। द्युम्नी- द्युतिमान्॥२॥

राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहद्भीरं तव सोम धाम।

शुचिष्ट्वमसि प्रियो न मित्रो दक्षाय्यो अर्यमेवासि सोम॥ १.०९१.०३

Dr. Rangaji

WEBOLIM

सोम- रस। राज्ञः- नृपस्य। वरुणस्य- वरुणभूतस्य ऋताधिदैवतभूतस्य। ते- भवतः। व्रतानि- ऋतानुस्यूतधर्माः। तव- ते। धाम- सदनम्। बृहत्- महत्। गभीरम्- गम्भीरम्। शुचिः- परिशुद्धः। त्वम्। असि- भवसि। प्रियो न मित्रः- प्रेमपात्रः स्निग्धः सूर्य इव। दक्षाय्यः- समर्थो वर्धको वा। दक्ष वृद्धौ। अर्यमा- दानाधिदेवता। इव। असि- भवसि ॥३॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।

तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेळन्राजन्त्सोम प्रति हव्या गृभाय॥ १.०९१.०४

दिवि- आकाशे। पृथिव्याम्- भूम्याम्। पर्वतेषु- गिरिषु। ओषधीषु। अप्सु- उदकेषु। या- यानि। ते- भवतः। धामानि- सदनानि। तेभिः- तैः। विश्वैः- सर्वैः। नः- अस्मान्। सुमनाः- सुचित्तः सन्। अहेळन्- अक्रुध्यन्। सोम। हव्या- हवींषि। प्रति गृभाय- प्रतिगृहाण ॥४॥

त्वं सोमासि सत्पतिस्त्वं राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो असि क्रतुः॥ १.०९१.०५

सोम- रसाधिदैवत। त्वम्। सत्पतिः- सतां पालकः। सन्मात्रस्यात्मनः पालकः। असि- भवसि। उत- अपि च। त्वम्। वृत्रहा- आत्मावरणशक्तिनाशकः। राजा- इन्द्रः। त्वम्। भद्रः- शोभनः। क्रतुः- सङ्कल्पभूताग्निः। असि- भवसि ॥५॥

त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे। प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः॥ १.०९१.०६

सोम। नः- अस्माकम्। जीवातुम्- जीवनौषधम्। वशः- कामयेथाश्चेत्। वश कान्तौ। न मरामहे- न म्रियामहे। प्रियस्तोत्रः- प्रियस्तुतिपात्रभूतः। वनस्पतिः- ओषधिपालकोसि ॥६॥

त्वं सोम महे भगं त्वं यून ऋतायते। दक्षं दधासि जीवसे॥ १.०९१.०७

Dr. Ranganji

WEBOLIM

सोम। त्वम्। महे- महात्मने। ऋतायते- धर्मेच्छवे। यूनाय- तरुणाय। इदानीमेव जीवने प्रविष्टाय। जीवसे- दीर्घजीवनार्थमुज्जीवनार्थं वा। दक्षम्- समर्थम्। भगम्- सौभाग्यम्। दधासि- धारयसि ॥७॥

त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा राजन्नघायतः। न रिष्येत्त्वावतः सखा॥ १.०९१.०८

राजन्- नृप। सोम- रसाधिदैवत। त्वम्। अघायतो विश्वतः- पापेच्छुसमूहतः सर्वतः। नः- अस्मान्। रक्ष- पालय। त्वावतः सखा- तव सख्यं प्राप्तः। न रिष्येत्- न हिंसितो भवेत्। रिष हिंसायाम् ॥८॥

सोम यास्ते मयोभुव ऊतयः सन्ति दाशुषे। ताभिर्नोऽविता भव॥ १.०९१.०९

सोम। ते- तव। मयोभुवः- आनन्दकर्यः। याः। ऊतयः- रक्षाशक्तयः। दाशुषे- दात्रे। सन्ति- भवन्ति। ताभिः- रक्षाशक्तिभिः। नः- अस्माकम्। अविता- पालकः। भव ॥९॥

इमं यज्ञमिदं वचो जुजुषाण उपागहि। सोम त्वं नो वृधे भव॥ १.०९१.१०

इमम्- एनम्। यज्ञम्- देवपूजां दानं सङ्गतिकरणम्। इदम्- एनम्। वचः- मन्त्रम्। जुजुषाणः- सेवमानः। उपागहि- आगच्छ। सोम। त्वम्। नः- अस्माकम्। वृधे- वृद्ध्यै। भव ॥१०॥

सोम गीर्भिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचोविदः। सुमृळीको न आ विश॥ १.०९१.११

सोम। वचोविदः- मन्त्रविदः। वयम्। गीर्भिः- मन्त्रैः। त्वा- भवन्तम्। वर्धयामः। सुमृळीकः- शोभनानन्दकरः। नः- अस्मान्। अस्मद्धृदयमिति भावः। आ विश- प्रविश ॥११॥

गयस्फानो अमीवहा वसुवित्पुष्टिवर्धनः। सुमित्रः सोम नो भव॥ १.०९१.१२

Dr. Rangani

WEBOLIM

सोम। नः- अस्माकम्। गयस्फानः- संपद्वर्धयिता। अमीवहा- रोगनिवारकः। वसुवित्- चित्तवृत्तिस्तम्भप्रापयिता। वसु स्तम्भे। पुष्टिवर्धनः- पोषकः। सुमित्रः- शोभनसखः। भव ॥१२॥

सोम रारन्धि नो हृदि गावो न यवसेष्वा। मर्य इव स्व ओक्ये॥ १.०९१.१३

गावः- धेनवः। न यवसेषु- तृणादिषु यथा। स्वे- स्वकीये। ओक्ये- गृहे। मर्य इव- मर्त्यो यथा। तथा। नः- अस्माकम्। हृदि- हृदयकमले। सोम- रसाधिदैवत। रारन्धि- रमस्व क्रीड। मद्धृदयपुण्डरीकं भवतः निवासस्थानमनुभवयोग्यं च भवत्विति भावः ॥१३॥

यः सोम सख्ये तव रारणद्देव मर्त्यः। तं दक्षः सचते कविः॥ १.०९१.१४

सोम। देव। तव- भवतः। सख्ये- सौहृदे। यः। मर्त्यः- मनुष्यः। रारणत्- मन्त्रं जपति। रण शब्दार्थः। तम्। सोम। दक्षः- समर्थः। कविः- क्रान्तदर्शी त्वम्। सचते- सेवसे ॥१४॥

उरुष्या णो अभिशस्तेः सोम नि पाह्यंहसः। सखा सुशेव एधि नः॥ १.०९१.१५

सोम- रस। नः- अस्मान्। अभिशस्तेः- अभिशापात्। अभिस्तुतेर्वा। शंसु स्तुतौ। उरुष्य- रक्ष। स्तुतिरहङ्कारं वर्धयति। तस्माद्रक्षा कर्तव्येति प्रार्थनम्। अंहसः- पापात्। नि- नितराम्। पाहि- रक्ष। सखा। सुशेवः- शोभनसुखयुक्तः। नः- अस्मदर्थम्। एधि- हितकारी भव ॥१५॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम्। भवा वाजस्य संगथे॥ १.०९१.१६

मदिन्तम- अतिशयहर्ष अतिशयतृप्तिसंपन्न। मदी हर्षे। मद तृप्तियोगे। सोम- रसाधिदैवत। विश्वेभिः- सर्वैः। अंशुभिः- भवत्किरणैः। आ प्यायस्व- पूरयस्व। नः- अस्माकम्। वृधे- वृद्ध्यै। सुश्रवस्तमः- अतिशयेन शोभनमन्त्रश्रवणसंपन्नः। सखा। भव ॥१७॥

सं ते पयांसि समु यन्तु वाजाः सं वृष्ण्यान्यभिमातिषाहः।

Dr. Rangani
WEBOLIM

आ॒प्याय॑मानो अ॒मृता॑य सोम दि॒वि श्रवां॑स्युत्त॒मानि॑ धिष्व॥ १.०९१.१८

अभिमातिषाहः- अहङ्कारोद्रिक्तभावनानां हन्तुः। ते- भवतः। पयांसि- पयउपलक्षितज्ञानानि। सं यन्तु- संगच्छन्तु। वाजाः- अन्नोपलक्षितानुभूतयः। सं यन्तु। वृष्ण्यानि- वृष्ट्युपलक्षिताधारशक्तिप्रवाहाः। सं यन्तु। सोम- रसभूत। अमृताय- अमरणस्वभावाय। आप्यायमानः- वर्धमानः। दिवि- चित्ताकाशे। उत्तमानि- श्रेष्ठाः। श्रवांसि- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणोपलक्षितानुभूतीः। धिष्व- धारय ॥१८॥

या ते॒ धामा॑नि ह॒विषा॒ यज॑न्ति॒ ता ते॒ विश्वा॑ परि॒भूर॑स्तु य॒ज्ञम्।

ग॒य॒स्फानः॑ प्र॒तर॑णः सु॒वीरोऽवी॑रहा॒ प्र च॑रा सोम॒ दुर्या॑न्॥ १.०९१.१९

सोम। ते- तव। या- यानि। धामानि- सदनानि। हविषा- कर्मध्यानभावनापुरोडाशादिहव्येन। यजन्ति- मनुष्याः पूजयन्ति। ता- तानि। ते- तव। विश्वानि- सर्वाणि सदनानि। यज्ञम्- उपासनम्। परिभूरस्तु- परितः भवतु। गयस्फानः- सम्पद्वर्धकः। प्रतरणः- प्रकर्षेण तारयिता। सुवीरः- शोभनवीर्यसंपन्नः। अवीरहा- अवीरघ्नः सन्। दुर्यान्- अस्मत्सदनानि। प्र चर- संचर ॥१९॥

सोमो॑ धे॒नुं सोमो॒ अर्व॑न्तमा॒शुं सोमो॑ वी॒रं क॑र्म॒ण्यं॑ ददाति।

सा॒द॒न्यं॑ विद॒थ्यं॑ स॒भेयं॑ पितृ॒श्रव॑णं॒ यो ददा॑शदस्मै॥ १.०९१.२०

सोमः- रसाधिदैवतम्। धेनुम्- धेनूपलक्षितचित्किरणम्। आशुम्- वेगवन्तम्। अर्वन्तम्- अश्वोपलक्षितप्राणम्। ददाति- प्रयच्छति। अस्मै- एतस्मै यजमानाय। सोमः। वीरम्- धर्मवीरम्।

Dr. Rangaji

WEBOLIM

कर्मण्यम्- शोभनकर्मनिष्ठम्। सदन्यम्- स्वगृहार्हम्। विदथ्यम्- यज्ञार्हम्। सभेयम्- सभ्यम्। पितृश्रवणम्- पित्रनुकूलं पितुर्वचनं शृण्वन्तम् पुत्रम्। ददाशत्- प्रददाति ॥२० ॥

अषाळ्हं युत्सु पृतनासु पप्रिं स्वर्षामप्सां वृजनस्य गोपाम्।

भरेषुजां सुक्षितिं सुश्रवसं जयन्तं त्वामनु मदेम सोम॥ १.०९१.२१

सोम- रसाधिदैवत। युत्सु- युद्धेषु। अषाळ्हम्- अनभिभवनीयम्। षह अभिभवे। पृतनासु- देवसेनासु। पप्रिम्- पूरकम्। स्वर्षां- ज्योतिषः सम्भक्तारम्। वृजनस्य- वृत्रैर्जनितयुद्धे। अप्साम्- उदकोपलक्षितजीवाधारशक्तिप्रवाहाणाम्। गोपाम्- पालकम्। भरेषुजाम्- धर्मभृत्सु प्रादुर्भूतम्। सुक्षितिम्- उपासनायै शोभनभूमिकम्। सुश्रवसम्- मन्त्रानुभवसंपन्नम्। जयन्तम्- जेतारम्। त्वाम्- भवन्तम्। अनु मदेम- आनन्देनानुभवेम ॥२१ ॥

त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः।

त्वमा ततन्थोर्व१न्तरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥ १.०९१.२२

सोम। इमाः- एताः। विश्वाः- सर्वाः। ओषधीः। अजनयः- ससर्जिथ। अपः- उदकानि। गाः- चन्द्रकिरणान्। अजनयः। उरु- विस्तीर्णम्। अन्तरिक्षम्- वायुसदनम्। आ ततन्थ- विस्तृतवानसि। त्वम्। ज्योतिषा- दीप्त्या। तमः- अन्धकारम्। वि ववर्थ- विवृतं विनष्टमकरोः ॥२२ ॥

देवेन नो मनसा देव सोम रायो भागं सहसावन्नभि युध्य।

मा त्वा तनदीशिषे वीर्यस्योभयेभ्यः प्र चिकित्सा गविष्टौ॥ १.०९१.२३

Dr. Rangani

WEBOLIM

सहसावन्- सहनशील। देव- द्योतनशील। देवेन- द्योतनशीलेन। मनसा- तव चित्तेन। नः- अस्मान्। रायः- दानयोग्यसम्पदम्। भागम्- सौभाग्यम्। अभि युध्य- अभितः प्रेरय। त्वा- भवन्तम्। मा तनत्- रक्षो मा हिंसीत्। तनु हनने। वीर्यस्य। ईशिषे- ईशनाय त्वं भवसि। उभयेभ्यः- श्रेयोभद्राख्यनिःश्रेयसाभ्युदयेभ्यः। गविष्टौ- ज्ञानेषणे। प्र- प्रकर्षेण। चिकित्स- ज्ञानमुद्दीपय। कित ज्ञाने ॥२३॥

Dr. Ranganji

WEBOLIM